

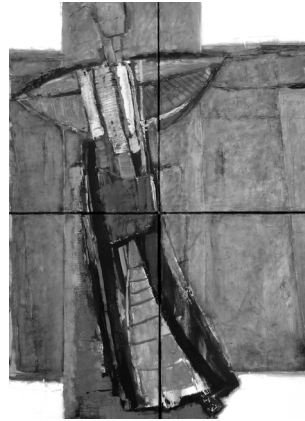
HERMANN RÓBERT

AZ EGYÜTTMŰKÖDÉS ÚTJAI, TÉVÚTJAI ÉS ZSÁKUTCÁJA 1848–1849-BEN – MAGYAR KONZERVATÍVOK A TÚLOLDALON

■ Az 1848. évi III. törvénycikk megszüntette a feudális kormányzéseket, a Budán székelő Magyar Királyi Helytartótanácsot és Magyar Királyi Kamarát, valamint a Bécsben működő Magyar Királyi Kancelláriát. Ezek 1848. április végén fejezték be ténykedésüket, miután átadták az ügyeket az új minisztériumoknak. Az erdélyi unió szentesítése után pedig az Erdélyi Kancellária is befejezte munkálkodását.

Mindez azonban nem jelentette azt, hogy e hivatalok apparátusát szélnek eresztették volna. A III. törvénycikk 19. §-a intézkedett arról, hogy „Az ország közügyei felett Ő Felsége, vagy a nádor s királyi helytartó, vagy a miniszterelnök elnökle alatt tartandó értekezés végett, Budapesten álladalmi tanács állíttatik fel, mely a legközelebbi országgyűlésen fog állandóan elrendeztetni.” A 22. § értelmében a Kancellária előadó tanácsosai – a király személye körüli miniszter mellé rendelő két tanácsos kivételével – az államtanács tagjai lesznek. A 24. § szerint a volt kormányzések „előülők tagjai” (azaz elnökei) az „álladalmi tanácsban foglalnak helyet, s ott a Felső, a nádor királyi helytartó vagy miniszterek távollétében elnökölnek.” Az államtanács szándékolt feladatkörét illetőleg találgatásokra vagyunk utalva, azonban feltételezhető, hogy létrehozásával a konzervatív szakpolitikus-állomány Bécsből történő eltávolítását, illetve megnyerését egyaránt el akarták érni. (Magának a tanácsnak a létrehozására nem került sor.)

A III. törvénycikk 21. §-a értelmében a király személye körüli miniszter mellé két tanácsost rendelnek a Kancellária állományából. A 25. § szerint

**A szakma diktátornője,
Andics Erzsébet
háromkötetes
forráskötetet szentelt
„a nagybirtokos
arisztokrácia
ellenforradalmi
szerepének 1848–1849-
ben”, amivel csak az
volt a baj, hogy a közölt
források többsége nem
a nagybirtokos
arisztokratáktól
származott...**

a kormányzések „minden hivatalnokai és szolgálói, s így nemcsak azok, kik újabb alkalmazást nyerne, hanem addig, míg másképpen fognak alkalmaztathatni, azok is, kik a felebb említett miniszteri osztályokban el nem helyeztetnek, jelenleges fizetésüket egészen megtartandják”.

Az április 17-én tartott minisztertanács az eddigi kormányzékeni tisztviselőkre nézve úgy határozott, hogy „azok eddigi fizetésüket, még ha kevesebb évpénzzel ellátott újabb miniszteri hivatalokra alkalmaztatnának is, megtartják, amennyire azonban valamelyik miniszter őket a rendes hivatali személyzetten kívül is alkalmazni akarná, ha egyébiránt alkalmasok, hivatalos szolgálatot tenni tartoznak”. A nem alkalmazottak többségéből akarták megalakítani az egyes minisztériumok számvevősegeit, illetve ők alkották volna az irat- és levéltári személyzetet. Az így alkalmazottak általában alacsonyabb fizetést kaptak, mint korábban.

Az új minisztériumok nem nélkülözhatték a kormányzések apparátusát, s a III. törvénycikk 25. §-ának szellemében, a miniszterek maguk is igyekeztek minél több szakembert alkalmazni ezek közül. Az egyik miniszter, Széchenyi István gróf maga is ilyen „régember” volt, hiszen 1848 áprilisáig a Magyar Királyi Helytartótanács közlekedési bizottságának elnöke volt. Régi ember, a monarchia külügyi apparátusának tagja volt Esterházy Pál herceg, a külügyminiszter is. A többi miniszter az ellenzék tagjai közül került ki, akik megyei vagy városi igazgatási gyakorlattal rendelkeztek. „Kakukktójas” volt a hadügyminiszter, Mészáros Lázár, aki a cs. kir. hadsereg ezredeseiként került e posztra.

A minisztériumok személyzeti összetételéről máig nem készült teljes körű elemzés. A belügyminisztérium 43 tisztviselője közül 28 volt régi (helytartótanácsi) hivatalnok, de feltételezhető, hogy hasonlóak voltak az arányok a többi minisztériumban is. Igen jelentős számmal kerültek volt kamarai és bányászati tisztviselők a Kossuth vezette pénzügyminisztériumba s a volt igazságügyi és kancelláriai apparátusból az igazságügyi minisztériumba. A külügyminisztérium apparátusának nagy része, 90%-a korábban a Kancellária munkatársa volt.

Érdekes módon, még az államtitkári, alállamtitkári, osztályfőnöki vagy ennek nagyjából megfelelő beosztások sem maradtak zárva a régi rend tisztviselői előtt. Almásy Móric gróf, a Kamara első alelnöke só- és harmincad-csempészeti ítélszék elnöke lett, hogy aztán 1849 januárjától a Windisch-Grätz által létrehozott ideiglenes polgári közigazgatás kincstári ügyeinek vezetését vegye át. Barthal György és Platthy Mihály kancelláriai előadók, tanácsosok a külügyminisztériumban töltötték be ugyanezt a hivatalt, s Bécs 1848. október végi elfoglalásáig a helyükön maradtak. Dubraviczky Simon helytartótanácsi tanácsosból az igazságügyi minisztériumban lett osztályigazgató tanácsos. Duschek Ferenc, a Kamara második alelnöke előbb osztályigazgató volt a pénzügyminisztériumban, államtitkári rangban, majd 1848. szeptember közepétől ő vezette a minisztériumot, 1849 májusától pedig a Szemere-kormány pénzügyminisztere volt. Ghyczy Kálmán nádori ítélmesterből az igazságügyi minisztérium államtitkára lett. Havas Józsefből, a Helytartótanács tanácsosából a közmunka- és közlekedésügyi minisztérium osztályfőnöke lett; 1849 januárjától a főváros cs. kir. biztosa volt. Keszlerffy János kamarai tanácsos előbb a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi, majd a pénzügyminisztérium tanácsosa volt; 1849-ben az osztrák Cameral Verwaltung osztályvezetője volt. Nándory József kamarai tanácsos a pénzügyminisztérium bányászati osztályára került tanácsosi rangban. Nyéky Mihály helytartótanácsi tanácsos és irodaigazgató a vallás- és közoktatásügyi minisztérium osztályfőnöke lett, majd 1849-ben a Windisch-Grätz által létrehozott ideiglenes polgári közigazgatásban vállalt szerepet. Schedius Lajos helytartótanácsi tanácsosból Szemere belügyminisztériumában a közigazgatási osztály vezetője lett. Szabó Károly szintén helytartótanácsi tanácsosból lett a vallás- és közoktatásügyi minisz-

térium tanácsosa. Trettina János és Trifunác Pál kamarai tanácsosok a pénzügyminisztériumban kaptak tanácsosként állást; 1849-ben mindkettőjüket az osztrák Cameral Verwaltung tisztviselői között találjuk. Zichy Ferenc gróf, a helytartótanács helyettes elnöke a közmunka- és közlekedésügyi minisztérium államtitkára lett; Windisch-Grätz 1848 decemberében őt nevezte ki Pozsony megye cs. kir. biztosává, 1849 nyarán pedig ő volt az orosz intervenció főszerep mellé kirendelt cs. kir. főbiztos, a legfőbb „muszkavezető”.

Mint ebből a rövid áttekintésből is látszik, a kormányzat egyáltalán nem tartotta ördögtől való gondolatnak a régiek alkalmazását, annak ellenére sem, hogy többek alkalmazása ellen a közvélemény is tiltakozott. S noha többségük 1848–1849 fordulóján elhagyta az önvédelmi harc táborát, egészen addig legjobb tudásuk szerint szolgálták a magyar polgári állam megeremtésének ügyét.

1848 előtt a megyék voltak a közélet és a politizálás legfontosabb helyszínei, s az országgyűlés alsótábláján a polgári átalakulás gondolatát ezeknek a törvényhatóságoknak a követői képviselték a legkövetkezetesebben. Természetesen nem minden megyéé, hiszen voltak konzervatív vagy az egyes reformintézkedéseket csak részben támogató megyék is. A birodalmi kormányzat vezetői azonban jól tudták, hogy a polgári átalakulás elleni küzdelemben a megyék „politikai áthangolása” nélkül hosszú távon aligha számíthatnak sikerre. Ezt a célt szolgálta az az intézkedés, hogy 1845-től kezdve a megyéket irányító főispánok mellé vagy (a be nem töltött főispánságok esetén) helyett főispáni helytartókat, ún. adminisztrátorokat neveztek ki. Az új rendszer részben a közigazgatás korszerűsítését, hatékonyabbá tételét is szolgálta, alapvető célja azonban az volt, hogy a főispáni helytartók pénzzel, meggyőzéssel, erőszakkal elérjék a reformellenzék visszaszorítását s a következő országgyűlésre konzervatív vagy legalábbis a kormánnyal nem ellenséges követek küldését. Az intézkedés részben sikeres volt, noha ennek ellenére a reformerek az 1847 novemberében Pozsonyban összeülő országgyűlés alsótábláján továbbra is többséget, igaz, törekény többséget alkottak. Az adminisztrátori rendszer okozta sérelmek az egyik legfőbb akadályát képezték az országgyűlés időszakában az alsótábla és a kormányzat közötti megegyezésnek, s miután az uralkodó 1848. január 31-én homályos, de semmire nem kötelező formában ígéretet tett a rendszer megszüntetésére, s ezt a királyi leiratot az ellenzék néhány átszavazó tagjának segítségével sikerült az alsótáblán is elfogadtatni, az indulatok nem csillapultak. Az alsótábla rövidesen lényegében visszavonta a határozatot akkor, amikor Kossuth indítványára úgy határozott, hogy nem áll el az adminisztrátori rendszer okozta egyes sérelmek tárgyalásától.

Érthető tehát, hogy a többnyire a volt reformellenzék alkotta kormány egyáltalán nem kívánta megtartani a kormányzat feltétlen kiszolgálóit eredeti helyükön. Ennek ellenére a Batthyány Lajos gróf kinevezett miniszterelnök által a közmunka- és közlekedésügyi miniszteri tárcára felkért Széchenyi István gróf április 4-én összeállított egy listát azokról, akiket szívesen látna a főispáni poszton. A listán 21 főispáni helytartó (adminisztrátor) és 21 új név szerepelt.

A hivatalba lépő kormány azonban nem, pontosabban csak részben követte Széchenyi kívánságát. A kormány a második, április 15-én Budapesten tartott minisztertanácson határozott a főispáni helytartói hivatal megszüntetéséről. Másnap, április 16-án Szemere Bertalan belügyminiszter rendeletet bocsátott ki, amelyben elrendelte a főispáni helytartók (adminisztrátorok) hivatalukból való felmentését azzal, hogy ahol főispán nincs, ott ideiglenesen, főispán kinevezéséig az alispán vegye át a kormányzást. A volt adminisztrátorokat azonban nem érte személyi jellegű retorzió. Csupán egyikük, Zichy Ödön gróf esett az események áldozatául. Görgei Artúr őrnagy hadbírósa 1848. szeptember 30-án a horvát inváziós hadsereggel való együttműködés vádjával halálra ítélt és kivégeztette.

A főispáni helytartók felmentését rövidesen követte az új főispáni kar kinevezése. A régi főispánok egy része röviddel a kormány kinevezését követően beadta a lemondását, így Zichy Henrik gróf mosoni, Szécsen Miklós gróf pozsegei, Marczibányi Antal trencsényi, illetve Czindery László somogyi főispán. (Közülük Zichyt és Marczibányit a kormány ismét főispánná nevezte ki.) Szemere Bertalan belügyminiszter már április 20-án előterjesztéssel fordult István nádorhoz, amelyben több főispán lemondására, illetve a főispánok elmozdítását lehetővé tevő 1848:XXIX. törvénycikkre hivatkozva kilenc korábbi főispán posztján történő meghagyását s húsz új főispán, illetve főkapitány kinevezését javasolta. Az indoklás szerint a kinevezésekre azért is szükség van, „miután a legújabb politikai átalakulások által előidézett és még meg nem szűnt s oly hamar meg sem szűnendő mozgalmak közepette a rendet csak olyan polgárok tarthatják fenn, kiknek elveik s a bennök helyezett bizodalom ad hatalmat és békítő, nyugtató befolyást a megbomladozott társasági elemek felett”.

Az ezt követően a nyár végéig kinevezettek között egyetlen volt főispáni helytartót sem találunk, s a volt főispánok jelentős részét is leváltották. A Dunán inenni kerület 13 főispánja közül egyedül Marczibányi Antal (Trencsén) maradt a helyén. Majthényi Antal bárót, Liptó megye főispánját a kormány a helyén hagyta, de június 17-én maga Majthényi mondott le tiszteréről. A dunántúli kerület 11 megyéjéből hatban maradt meg a főispán: közülük hárman (Batthyány Fülöp, Vas megye; Batthyány Imre, Zala megye, Zichy Henrik, Moson megye) a miniszterelnök, illetve felesége rokonságához tartoztak. (Ürményi József Tolna megyei főispán április 11-én maga adta be a lemondását.) Érthető módon, a helyén maradt Esterházy Pál herceg, a kormány „külgügyminisztere”, Sopron megye főispánja. Nádasdy Lipót (Komárom megye) az ellenzéki főrendek közé tartozott. Esterházy Károly (Győr megye) nem tanúsított különösebb közéleti aktivitást, nem is lakott a megyében, s már 1848. április 23-án – a jobbágyfelszabadítás által okozott anyagi veszteségeire hivatkozva – lemondott főispáni tiszteréről. 1848 júniusában azonban István nádor ismét őt nevezte ki a megye főispánjává.

A Tiszán inneni kerület kilenc megyéjéből háromnak nem volt főispánja, de a másik hat megyéét is leváltották. A tiszántúli kerület 13 megyéje közül egynek nem volt főispánja, a másik 12 főispán közül csupán négyen maradtak a helyükön. Rendhagyó eset volt Károlyi Györgyé, aki kérte, hogy a békési főispánságot a szatmárral cserélhesse fel.

A három horvát megye főispánja közül egyedül Erdődy Nepomuk János gróf (Varasd) maradt a helyén, a három szlavón megye főispánjai közül senki. A Részek (Partium) három főispánja s egy főkapitánya mindegyikét új személy váltotta fel, az erdélyi 8 főispán és egy főkapitány közül összesen ketten (Thoroczkai Miklós gróf, Torda megye; Matskásy/Macskásy Pál, Kolozs megye) maradtak a helyükön. A székely székek főkirálybírái mind megmaradtak. A szász székek polgármesterei szintén; ez utóbbi esetben a magyar kormányzat nyilván a szász autonómiát tiszteletben tartva, az amúgy is feszült magyar–szász viszonyra való tekintettel sem erőltette a váltást.

Mennyire voltak megbízhatók az új főispánok a kormányzat szempontjából? Nos kétségtelen, hogy az 1848. szeptember–októberi válság, majd a cs. kir. csapatok 1848. december közepi offenzívája után többen közülük visszavonultak, s nem követték a kormányt Debrecenbe. Ugyanakkor döntő többségük mindvégig megmaradt a magyar kormány hűségén, ami miatt vagy emigrálni volt kénytelen, vagy börtönbüntetést szenvedett. De még a politikától visszahúzódók sem működtek együtt a megszállókkal; a Windisch-Grätz, majd Haynau időszakában kinevezett királyi, majd cs kir. biztosok nem közülük, hanem inkább a Batthyány-kormány által leváltott főispánok vagy főispáni helytartók közül kerültek ki.

Mindezt azért érdemes hangsúlyozni, mert az 1848 tavaszi rendszer- és elitváltás révén a hatalom előző birtokosai és gyakorlói körében létrejött egy olyan, nem jelentéktelen, kormányzati tapasztalattal rendelkező csoport, amely nem volt feltétlenül ellenséges vagy illojális az új berendezkedéssel szemben, de a hatalmi viszonyok megváltozása esetén érdekelt lehet a régi (vagy a régihez hasonló) hatalmi viszonyok restaurációjában, s amint tehetette, igyekezett is elősegíteni e viszonyok megváltozását. Így például 1848. szeptember elején Apponyi György gróf volt magyar, Jósika Samu báró, volt erdélyi udvari kancellár fogalmazták meg azt a két kiáltványt, amelyet Jellačić a határ átlépése után a magyarországi cs. kir. csapatokhoz és a lakossághoz szándékozott intézni.

1848 októberében megtörtént a szakítás Magyarország és Ausztria között. Ez a folyamat már 1848 augusztusában megindult, amikor az osztrák kormány nyíltan kétségbe vonta azt, hogy az uralkodónak 1848 áprilisában joga lett volna megerősíteni az ország birodalmon belüli különállását szentesítő törvényeket; folytatódott azzal, hogy az uralkodó szeptember elején nem volt hajlandó szentesíteni a magyar országgyűlés által az ország védelme érdekében alkotott hadügyi és pénzügyi törvényeket; majd azzal, hogy Jelačić szeptember közepén meginduló támadása ellenében nem volt hajlandó politikai és erkölcsi támogatásban részesíteni a magyar kormányzatot, sőt kiáltványával inkább a horvát bán malmára hajtotta a vizet; s ezzel párhuzamosan nem volt hajlandó megerősíteni Batthyány Lajos újabb, a korábbinál jóval mérsékeltebb színezetű kormányát.

A nyílt szakítás sem váratott sokáig magára. 1848. október 3-án Lamberg Ferenc altábornagy, a magyarországi csapatok (azaz a magyar és a Jelačić vezette horvát–szlavón hadsereg) kinevezett parancsnoka meggyilkolásának hírére V. Ferdinánd király (I. Ferdinánd néven osztrák császár) feloszlatta a magyar országgyűlést, s megtiltotta, hogy akár annak, akár az általa kiküldött Országos Honvédelmi Bizottmánnak a rendeleteit a katonai és polgári hatóságok teljesítsék. Magyarország teljhatalmú katonai parancsnokává és királyi biztosává azt a Josip Jelačić altábornagyot és horvát bánt nevezte ki, aki ezekben a napokban éppen a Komárom–Győr–Moson útvonalon igyekezett érintkezésbe kerülni a Latour osztrák hadügyminiszter által küldött erősítésekkel.

Az október 3-ai manifesztum adta meg a jelt a nyílt katonai ellenforradalomra Magyarországon és Erdélyben. Ezt követően mondta fel az engedelmességet a temesvári és nagyszebeni főhadparancsnokság s ezáltal a bánági és az erdélyi cs. kir. katonaság nagy része. Ettől az időponttól kezdve – a cs. kir. hatóságok felfogása szerint – minden olyan katona, aki a magyar hadseregben szolgált, a fegyveres lázadás bűnébe esett. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy az október 3-ai manifesztum ténylegesen nem lépett életbe: a Magyarországon állomásozó magyar alakulatok nem engedelmeskedtek a bánnak, hanem továbbra is az Országos Honvédelmi Bizottmány parancsait követték.

Jogi szempontból a manifesztum alig két hetet élt meg: október 16-án az uralkodó az itáliai hadsereg kivételével valamennyi haderő fővezérévé Alfred zu Windisch-Grätz tábornagyot nevezte ki. A rendelet nem utalt vissza az október 3-ai manifesztumra, s megkerülte azt a kérdést, hogy Jellačić a továbbiakban Magyarország teljhatalmú biztosának és a magyarországi csapatok parancsnokának tekintendő-e vagy sem. A kinevező rendelet csak általában szólt a rend helyreállításáról.

November 6-án az uralkodó Kossuthot „és az általa támasztott lázadásnak részeseit” pártütőnek (tehát lázadóknak) és hazaárulóknak nyilvánította, és elrendelte, „hogy azok a megérdemelt fenyíték alá vettessenek, egyszersmind mindazok, kik ezen pártütésnek engedelmességet nyújtanak, vagy akármiképp segédkezetek nyújtanak, a legszigorúbb büntetés alá vétessenek”. Egyben „a legkeményebb büntetés terhe

alatt” felszólított mindenki, „hogy minden cselekvéstől, mely az ország békeességét továbbra zavarhatná, tartózkodjon”. A december 2-ai trónváltást követően az új uralkodó, I. Ferenc József kijelentette, hogy V. Ferdinánd november 6-ai és 7-ei rendeletei teljesen érvényben maradnak, s azok teljesítéséért minden hatóságot „a legszigorúbb felelősséggel tartozóknak” nyilvánítja, s meghagyja Windisch-Grätznek „minden a közcsend és rend visszaállítására megkívántató eszközök alkalmazását”.

A fenyegetések beteljesítése nem sokáig váratott magára. Az október 3-ai manifesztumot követően a cs. kir. katonai hatóságoknak még viszonylag csekély esélyük volt arra, hogy kezükbe vegyék az ország közigazgatását. A Bánságban hadiállapot volt, s a temesvári helyőrség hatóköre csupán addig a pontig terjedt, ameddig csapatokat tudott küldeni. Az itteni főhadparancsnokság, illetve a funkcióit és hatáskörét nagyjából átvevő temesvári Haditanács ennek ellenére már október 28-án és 30-án körrendeletben utasította a bánsági állami hivatalnokokat, önkormányzati tisztviselőket, lelkészeket stb., hogy adjanak hűségnyilatkozatot a Haditanácsnak s ezen keresztül az uralkodónak. Így aztán a folyamat egészen január végéig, a Bánságnak a magyarok által történt kiürítéséig húzódott. Ezek a tisztviselők, lelkészek, hivatalnokok többnyire a fegyverek hatalmának engedtek, amit az is mutat, hogy a hűségnyilatkozatok dátuma többnyire az adott település cs. kir. megszállásának napja utáni (tehát a magyarok által meg nem szállt településekről sem küldtek be ilyet); sőt még Temesváron is több mint egy hónapig tartott ezek begyűjtése.

Voltak persze önkéntes együttműködők is, mint sédeni Ambrózy Lajos báró, cs. kir. kamarás, aki 1843-tól a temesi kamarai igazgatóság elnöke, majd 1845–1848 között Temes megyei főispáni helytartó volt. 1839-től a felsőtábla tagjaként vett részt az országgyűléseken, s 1848 nyarán a bánsági harcokra hivatkozva kapott felmentést az országgyűlési megjelenés alól. 1848 októberében önként ajánlotta fel polgári biztosi szolgálatát a temesvári cs. kir. helyőrség parancsnokságának, emiatt az Országos Honvédelmi Bizottmány hazaárulónak nyilvánította. 1848. október 24-én Ludwig Piret de Bihain altábornaggyal, a temesvári főhadparancsnokkal és Pantaleimon Živković temesvári görögkeleti püspökkel közösen intézett kiáltványt a bánsági lakossághoz. Noha 1849 januárjában Szentiványi Vince őt javasolta a Bánság biztosságává, Windisch-Grätz herceg az ottani kamarai igazgatással bízta meg. Temesvár 1849. augusztus 9-ei felmentése után Ambrózy még részt vett a bánsági közigazgatás újjászervezésében, de a Karl Geringer magyarországi polgári kormányzó által felajánlott egri kerületi biztosságot (főispánságot) már nem fogadta el. Noha nem értett egyet a birodalmon belül magyar önállóság felszámolásával, a Bach-rendszer végéig hivatalnokként szolgálta a monarchiát.

1848 decemberében megindult a cs. kir. csapatok általános támadása Magyarországra ellen, s 1849. január 5-én a főváros is Windisch-Grätz herceg csapatainak kezébe került. A szabadságharc veresége hetek kérdésének látszott. A szabadságharc hadseregét több száz alacsonyabb-magasabb rangú tiszt hagyta el, az országgyűlési képviselők egy része sem követte a parlamentet Debrecenbe, az államigazgatásban szolgálókat pedig az Országos Honvédelmi Bizottmány eleve csak korlátozott számban rendelte az ideiglenes fővárosba.

Windisch-Grätz tábornagy teljhatalma birtokában arra törekedett, hogy felszámolja a forradalmi intézményeket, és kiépítse az ország új politikai igazgatását. A herceg ellenezte mind a sógora, Felix Schwarzenberg herceg által képviselt birodalmi centralizációs törekvéseket, mind a Franz Seraphin Stadion belügyminiszter által képviselt tervet Magyarország nemzetiségi alapon történő átszervezéséről. A herceg úgy vélte, hogy némi korszerűsítéssel meg kell őrizni a birodalom történetileg kialakult tartományi kereteit, ami biztosítja a születési arisztokrácia vezető szerepét a terjedő polgári viszonyok között is.

A magyar konzervatívok tehát joggal remélték, hogy az udvar és Windisch-Grätz igénybe veszi felkínált szolgálataikat. A főváros elfoglalása után Windisch-Grätz kinevezte a volt alkancellárt, Szőgyény Lászlót a „magyarországi királyi ideiglenes polgári közigazgatás” elnökévé, s feladatává tette Magyarország ideiglenes igazgatási tervezetének kidolgozását. A cél a régi feudális kormányzású rendszer újjászervezése volt, ám arról, hogy kinek a kezében van a tényleges hatalom, sokat elárult, hogy a Helytartótanács funkcióinak betöltésére felállított ideiglenes polgári közigazgatást a Rousseau altábornagy vezette hadsereg-parancsnokság politikai-igazgatási osztálynak rendelték alá.

E közigazgatás vezetői és tagjai a magyar konzervatív arisztokráciából és az 1848 előtti hivatalnoki karból kerültek ki; köztük nem egy olyan személy is volt, aki a Batthyány-kormány időszakában is hivatalt viselt. A cs. kir. hadsereg ellátását a reformkorban végző tartományi biztosságok főigazgatóságát osztállyá szervezték át, ennek vezetője Torkos Mihály udvari tanácsos lett. A kamarai ügyeket Almássy Móric gróf (1848 előtt a kamara alelnöke), a törvénykezéseket Majláth György országbíró, a tanulmányi, egyházi és alapítványi ügyeket Sennyey Pál báró (korábban kancelláriai tisztviselő, 1848-ban a népképviselői országgyűlés képviselője) vezette.

Szőgyény László közigazgatási tervezete alapján az új hatóság nyelve a magyar lett. A Windisch-Grätz által kinevezett királyi biztosokkal németül, a nemzetiségekkel azok nyelvén folyt a levelezés. Tervbe vették, hogy az egykori magyar udvari kancellária teendőinek ellátására (a bírósági ügyvitel ellenőrzése, a semmitőszéki funkciók ellátása) ideiglenes igazságügyi közigazgatást állítanak fel. Erre azonban már nem került sor.

A szervezet katonai alárendeltsége a közigazgatásban is érvényesült. Az elfoglalt területeken kezdetben három katonai kerületet (*Militär-District*) állítottak fel Pozsony, Buda és Sopron székhellyel. Az ezek területén lévő megyék és városok tisztikara tovább működhett, noha a kompromittált tisztviselőket eltávolították. A megyék és a szabad királyi városok élére Windisch-Grätz királyi biztosokat nevezett ki. Miután Magyarországon elvileg október 3. óta ostromállapot uralkodott, a főispánok nem gyakorolhatták hatáskörüket, és a törvényhatósági bizottmányok helyett az alispánok és a polgármesterek vitték az ügyeket.

Ezeknek az irányítására és ellenőrzésére hozták létre a királyi biztosi intézményt, ami a korábbi hasonló intézmény mintájára, de katonai alárendeltségben működött. (Eleinte adminisztrátornak akarták őket nevezni, viszont miután ez erősen emlékeztetett volna a reformkorban működő főispáni helytartók közkeletű elnevezésére, inkább a méltóságteljesebb királyi biztos elnevezést választották.) A királyi biztosok egy részét már az ideiglenes közigazgatás létrehozása előtt kinevezték. Ilyen hivatalt viselt Babarczy Antal Pest és Heves megyében és a Jászkun kerületben, Czindery László Somogyban, Dőry Gábor Tolna megyében, Fiáth Ferenc báró Zala és Veszprém megyében, Forgách Antal gróf Heves és Külsőszolnok megyében, Gaál Eduárd Fejér megyében, Havas József Pest, Buda és Óbuda városokban, Hedry Ernő Sáros megyében, ifj. Majláth György Baranya megyében, id. Majthényi László báró Bars, Komárom és Nógrád megyében, Osztrólczy Miklós Zólyom megyében, Pongrácz Gáspár Trencsén és Liptó megyében, Révay György báró Turóc és Árva megyében, Rohonczy Ignác Vas és Sopron megyében s a területükön lévő szabad királyi városokban, Vietoris József Nyitra megyében, Zichy-Ferraris Bódog gróf Moson és Győr megyében és Zichy Ferenc gróf Pozsony és Nyitra megyében. Cziráky János gróf viszont visszautasította Esztergom és Fejér megyék biztosságát, mondván, hogy a Királyi Tábla tagjaként elvből távol tartja magát minden politikai tevékenységtől – 1849 tavaszán azonban elvállalta a pesti egyetem biztosságát az egyetem forradalmi szellemtől való megtisztítása érdekében.

A fenti személyek többsége 1848 előtt a konzervatívok közé tartozott. 1848 előtt főispáni tisztséget viselt Czindery László, ifj. Majláth György, id. Majthényi László báró, Révay György báró, Zichy Ferenc gróf, főispáni helytartó volt Rohonczy Ignác és Zichy-Ferraris Bódog gróf.

E konzervatív csoport tagjai láthatóan azon igyekeztek, hogy a rendi intézmények visszaállítását előkészítve az 1848 előtti rendi alkotmány minél több elemét átment-sék. Saját érdekeik képviselését megideologizálva és erkölcsi magaslatokba emelve a nemzeti lét megmentéseként, a dinasztia és a nemzet közötti közvetítő szerepként tüntették fel. Ugyanakkor beletörődtek Horvátország, Erdély és a Bánság igazgatási elkülönítésébe vagy abba, hogy az ideiglenes polgári közigazgatás hivatalos pecsétje „magyar körirat mellett a császári kétfejű sas szárnyai közé helyezett ország címerét” ábrázolja.

Némi optimizmusra adott okot, hogy a birodalmi kormány 1849. február 12-én titkos tanácsadó bizottság felállításáról határozott, amelynek feladatává Magyarország jövőbeli berendezkedésének kidolgozását tették. Windisch-Grätz a tanácsadó bizottság elnökéhez, Apponyi György grófhhoz, az 1848 előtti magyar kancellárhoz írott levelében úgy vélte, az 1848 előtti magyar alkotmányt „korszerű reformok elfogadására alkalmassá kell tenni, de ez alkotmány teljes mellőzése sem nem tanácsos, sem nem kívánatos”. A bizottság tagjai közé tartozott Jósika Samu báró, volt erdélyi kancellár, Barkóczy János gróf, Dessewffy Emil gróf, a Konzervatív Párt egyik vezetője, Zarka János személynök, Szentiványi Vince volt helytartótanácsi tanácsos és Ürményi József volt Tolna megyei főispán. Tervezetük csak az olmützi oktrojált alkotmány kihirdetése után készült el. A birodalom új alkotmánya a centralisták győzelmét tükrözte; a területében megcsonkított országot a birodalom koronatarományává süllyesztette.

Noha az ideiglenes polgári közigazgatás Windisch-Grätz menesztése és a cs. kir. csapatok 1849 tavaszi vereségei és visszavonulása után is működött, a centralizált birodalomban már nem volt szükség egy ilyen, a magyar különállás emlékét felidéz-ző testületre. Miután I. Ferenc József június 6-án kinevezte Karl von Geringer bárót Magyarország teljhatalmú cs. kir. biztosává, és megbízta az ország polgári közigazga-tásának megszervezésével, kilenc nappal később, 1849. június 15-én Julius Haynau tábornagy, a magyarországi cs. kir. hadsereg fővezére értesítette Szógyényt az ál-tala vezetett hatóság megszüntetéséről.

Szógyény június 22-én Badenből köriratban hozta a döntést a főbb tisztségvisel-ők tudomására: „nyugodtan léphetünk le a nem keresett pályáról, melynek ugyan dicsőségtelen, de becsületes megtartásával, Urunk Királyunk iránti rendíthetetlen hűségünket s a jó ügyhöz hő ragaszkodásunkat újabban is bizonyítani kívántuk.”

A magyar konzervatívok első együttműködési kísérlete tehát csúfos kudarccal ért véget. „Hatalmuk” csak a cs. kir. fegyverek erején nyugodott, s 1849 áprilisáig csak bármikor lecserélhető bábuk voltak abban a sakkjátszmában, ami Windisch-Grätz és Schwarzenberg között a birodalom jövőbeni szerkezetét illetően folyt. Az uralkodó 1849 márciusában a centralizáció mellett döntött, s miután Windisch-Grätz katonai kudarcai miatt lehetetlenné vált, az általa pártolt konzervatívok is háttérbe szorultak.

Ugyanakkor van az éremnek egy másik, egyelőre kevésbé ismert oldala is. Noha az említett királyi biztosok többsége kiadott jelentéseik tanúsága szerint valóban fel-tétlenül kiszolgált Windisch-Grätzet, mint a helyi viszonyokkal ismerős személyek segíthették is a kormányzásuk alá került területeken a helyi politikai elitet.

Fiáth Ferenc báró, akit 1849. január elején Fejér megye forradalmi hatósága letar-tóztatott, kiszabadulása után kimondottan igyekezett csökkenteni az érintett tisztvi-selők felelősségét az incidensben, s Boross Mihály megyei főjegyző emlékiratában

úgy vélekedett, hogy a megye sok nyomorúságtól megmenekült volna, ha Fiáthot, nem pedig a túlbuzgó és rosszindulatú Gaál Eduárdot teszik meg királyi biztossá. (Gaál „megbízhatóságát” mutatja, hogy 1849 tavaszán egy ideig Tolna és Pest megye „lázadók által” ellenőrzött területeinek rendkívüli biztosságát is ellátta.) Fiáthra általában ez volt a jellemző, pl. az 1848. október 3-ai nagykanizsai felkelés körülményeinek kivizsgálásánál sem különösebben kereste a felelősöket.

De említhetjük Zichy-Ferraris Bódog és Rohonczy Ignác példáját, akik Vidos József Vas megyei kormánybiztos hozzájuk forduló rokonainak megígérték közbenjárásukat a bujdosó kormánybiztos ügyében, sőt azt is elintézték, hogy zár alá vett javának kezelője a testvére, Vidos Dániel legyen. Mindezzel korántsem mentegetni akarjuk az érintetteket, csupán arra hívnánk fel a figyelmet, hogy miként a kollaboráció motívumai is sokfélék voltak, úgy az egyes kollaboránsok ténykedésének eredménye és mérlege is külön-külön elemzést igényel – s ebben a tekintetben a magyar történetírásnak még jócskán van teendője.

A kollaboráció következő szakasza éppen 1849 júniusában, a nyári hadjárat és az orosz intervenció időszakában veszi kezdetét. Ha a Windisch-Grätz alatt szolgálatot vállalók még azzal vigasztalhatták vagy biztathatták magukat, hogy a magyar államiság és a nemzeti lét megmentése érdekében adták fejüket a járomba, az olmtüzi alkotmány kiadása után ilyen illúzióik már nemigen lehettek.

Az új rendszer kezdetének a magyar honos Karl Geringer báró június 5-ei teljhatalmú császári biztosi kinevezése tekinthető a magyarországi polgári közigazgatás élére. Kiválasztásának egyik oka éppen magyar honossága s az a tény volt, hogy ismeri a magyarországi viszonyokkal és az ország nyelvét. Geringer Haynauval mellérendelt viszonyban állt, ami a későbbiekben konfliktusok forrásává vált. Kinevezési rendeletével együtt készült el az új, immáron az osztrák minisztertanács által jóváhagyott utasítás hatásköréről és feladatairól. Ebben felhatalmazták arra, hogy a hadsereg főparancsnokával egyetértésben kormánybiztosok kinevezését javasolja a kormányoknak. Az utasítás szerint Geringer kinevezésével és működésének megkezdésével automatikusan megszűnik a korábbi királyi biztosok megbízatása. Azaz az új hatóság létrehozását az osztrák kormány fel akarta használni arra, hogy a Windisch-Grätz által létrehozott közigazgatás középszintű képviselőitől is megszabaduljon.

Ezzel egy időben az orosz főszereg mellé Zichy Ferenc gróftól nevezték ki főhad-seregbiztossá, s intézkedtek arról, hogy az egyes orosz hadoszlopok mellé egy-egy hadseregi biztost delegáljanak az orosz csapatok zökkenőmentes ellátása érdekében. Az első ilyen biztost Péchy Imre személyében már május 24-én kinevezték Rüdiger lovassági tábornok III. hadteste mellé. (Péchy 1848 áprilisáig Zágráb megye főispánja volt.) Zichy Geringerrel mellérendelt viszonyban volt, a kiadott utasítások együttműködésre kötelezték őket. A Grabbe-hadoztály mellé Mátyus Jánost, az Osten-Sacken-hadoszlop mellé Berzevicsy Tituszt, a cs. kir. főszereg alárendeltségében működő Panyutyin-hadosztály mellé Dessewffy Ferenc gróftól nevezték ki.

Az osztrák minisztertanács határozata a korábbi királyi biztosságok megszüntetéséről egyáltalán nem jelentette azt, hogy e hivatalok addigi betöltőinek munkájára a továbbiakban nem számítottak. Haynau június 25-én bízta meg Babarczy Antalt a főszeregi főhadbiztossági osztály igazgatásával, s alárendelte valamennyi, a cs. kir. hadsereg mellé rendelt polgári hadbiztost. Babarczy ezt követően kiadott körlevelét megküldte Cziráky János gróf (tartalékhadtest), Majthényi László báró (I. hadtest), Gaál Ede (III. hadtest) és a kivégzett Zichy Ödön testvére, Zichy Edmund gróf (III. hadtest) hadseregi biztosoknak és Dezasse Ferenc gróf, Széky József és Kacskovics Károly területi biztosoknak. (Dezasse nyugállományú cs. kir. őrnagy és Cziráky apósa volt; Széky 1849 januárja óta a cs. kir. II. hadtest biztosa). Július végén Haynau kerületi, azaz több önkormányzatra kiterjedő hatáskörű cs. kir. biztosoknak nevezte

ki Rohonczy Ignácot, Forgách Antalt, Andrassy György grófot, volt sárosi főispánt, Szirmay Sándor grófot, Ürményi Józsefet, Tolna megye volt főispánját és Andreánszky Sándor udvari kamarai tanácsost.

Július elején, amikor az orosz csapatok elérték Miskolcot, sőt egyik hadtestük ideiglenesen Debrecen is megszállta, Zichy Ferenc ideiglenes megyei elnököket nevezett ki: Sárosba Semsey Albertet, Abaújba Olasz Jánost, Tornába Berzeviczy Lajost, Borsodba Szirmay Istvánt, Szepesbe Máriássy Ádámot, Heves és Külsőszolnok megyébe Aszalay Józsefet, végül Szabolcsba, a hajdúvárosokba és Debrecenbe Drevenyák Ferencet. A hadiesemények előhaladtával került Bihar megye élére Jósa Péter.

A szabadságharc leverését követően került sor az új közigazgatási rendszer kialakítására. A már korábban létrehozott, általában három-négy megyére kiterjedő polgári kerületek élére kerületi főispánok (kerületi főbiztosok), a megyék élére pedig megyefőnöki címet viselő kormánybiztosok kerültek. Az ország területén először kilenc, majd hat katonai kerületet hoztak létre, ezek alá általában egy-két polgári kerület tartozott. A katonai kerületek vezetői mellé az osztrák kormány miniszteri biztosokat nevezett ki, akik így hivatali előjárói voltak a kerületi főispánoknak, ami jelentősen csökkentette hivataluk súlyát.

Ha a kerületi főispánok során végigtekintünk, ismét jó néhány ismerős névvel találkozunk: *Rohonczy Ignác* (soproni, majd pécsi), *Cseh Ede* (pécsi), *Dőry Gábor* (fehértvári, majd nagyvárad), *Augusz Antal* (tolnai), *Cziráky János* (pozsonyi), *Hauer István báró* (soproni), *Forgách Antal* (nyitrai, majd pozsony-nyitrai), *Andreánszky Sándor* (besztercebányai), *Péchy Imre* (lőcsei), *Szirmay Sándor* (kassai), *Villecz Ignác* (ungvári), *Szentiványi Vince* (pesti), *Kapy Ede* (egri), *Uray Bálint* (debreceni), *Jósa Péter* (nagyvárad), *Gaál Ede* (szegedi). Nem egyformán bírták azonban gyomorral: Rohonczy, akit a soproni kerület éléről a pécsi élére helyeztek volna át, nem fogadta el a megbízást, többek között azért, mert nem értett egyet az ország új közigazgatási rendezetékének tervével. A helyére felkért Somssich Pál báró visszaautasította a megbízást. Cziráky János 1849 decemberében mondott le. A többiek általában megvárták kerületük megszüntetését, de így sem maradtak állás nélkül.

Az említett miniszteri biztosságok élére már jobbra nem a magyar konzervatív táborból verbuválták a tisztségviselőket. Kivételt képezett a nagyvárad, ami alá a nagyvárad, debreceni és szegedi kerületek kerültek, s amelynek élén Cseh Ede, Jósa Péter, majd Dőry Gábor váltották egymást.

A hivatalviselők körében azonban megfigyelhető egy tendencia. Míg Windisch-Grätz kormányzatának időszakában az 1848 előtti konzervatív politizáló elit második vonalának kiemelkedő képviselői jutottak szerephez, 1849 júniusa után ez a csoport egyre inkább visszavonult és visszaszorult, s átadta helyét a hivatalnokokból és névtelen karrieristákból álló csoportnak. Az első vonalbeli konzervatívok, mint Apponyi György, Jósika Samu, Desseffy Emil, Széchen Antal nem kaptak semmilyen érdemi szerepet, noha nemcsak az 1848. októberi szakítást követően, de még az olmtüzi alkotmány kibocsátása, illetve az orosz intervenció kezdete után is folyamatosan bombázták memorandumokkal a különböző kormányzati tényezőket.

Apponyi, aki a kormányzat által felkért titkos magyar tanácsadó testület vezetőjeként irányította a konzervatív agytrösztnek az új magyarországi berendezkedés terveit kidolgozó munkáját, már az olmtüzi oktrojált alkotmány után visszavonult. Desseffy 1848 novembere óta folyamatosan látta el tanácsokkal az osztrák kormányzatot nemcsak Magyarország újjászervezésével, de a megtorlás alá vonandók körével és a megtorlás módoszataival kapcsolatban is – 1849. július elején viszont már jelezte Jósika Samunak, semmi esetre sem vállalna semmilyen kormányzati megbízást. Maga Jósika is visszavonult 1849 márciusa után. Széchenből viszont, aki

kevésbé volt kényes ízlésű, majdnem hadseregi főbiztos lett Ludwig Welden tábor-szernagy, fővezér mellett; s 1849 szeptemberében elvállalta, hogy Londonban az osztrák kormány megbízásából a magyar forradalmi párt elleni propagandát irányítja; október végén pedig a Batthyány Lajos kivégzése miatti felháborodás ellensúlyozására javasolta a volt miniszterelnök bűnösségét taglaló cikk közzétételét az angol sajtóban.

A magyar konzervatívok magatartásával kapcsolatban érdemes még egy dolgot hangsúlyozni. A függetlenségi, majd az ennek örökébe lépő marxista történetírás hajlamos volt őket testületileg hazaárulónak tekinteni. A szakma diktátornője, Andics Erzsébet háromkötetes forráskötetet szentelt „a nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepének 1848–1849-ben”, amivel csak az volt a baj, hogy a közölt források többsége nem a nagybirtokos arisztokratáktól származott, s még a kipellen-gérezett nagybirtokosok egy részét is legfeljebb forradalomellenes attitűdűnek, nem pedig igazi ellenforradalmárnak mondhatjuk a dokumentumok alapján. A magyar arisztokráciának csak igen kis része játszott aktív közéleti szerepet 1848–1849-ben, különösen az októberi szakítás után, s ez az aktív rész is nagyjából egyenlő módon oszlott meg a két oldal között – legfeljebb a nemzeti ügyért harcolók valamivel fiatalabbak voltak.

Ugyanakkor a kiegyezés, illetve a Trianon utáni történetírás az 1850–1860-as években játszott, kétségkívül a magyar alkotmányosság és különállás (noha nem a 48-as, hanem a 48 előtti alkotmányosság és különállás) védelmét és újjáteremtését szolgáló szerepük miatt hajlamos volt relativizálni 1848–1849. évi tevékenységüket. Nyilván a motívumok valamennyiük esetében sokfélék voltak, de testületileg alapvetően egy illúzió rabjaiként vállaltak szolgálatot a másik oldalon – sokan közülük még azt követően is, hogy nyilvánvalóvá válhatott számukra: az általuk képviselt konzervatív magyar alkotmányosságból az egységes és erős Ausztria urai ugyanúgy nem kérnek, mint a liberális, polgári alkotmányos Magyarországból.

■ IRODALOM

Andics Erzsébet: *1848–1849. Tanulmányok*. Bp., 1968.

Andics Erzsébet: *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben*. I. Bp., 1952.

Andics Erzsébet: *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben*. II. Bp., 1952.

Andics Erzsébet: *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben*. III. Bp., 1965.

Andics Erzsébet: *A Habsburgok és Romanovok szövetsége*. Bp., 1961.

Berzeviczy Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon*. I. Bp., 1922.

Dénes Iván Zoltán: *Közügyé emelt kiváltságörzés. A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években*. Bp., 1989.

Dénes Iván Zoltán: *Liberális kihívásra adott konzervatív válasz*. Eszmetörténeti Könyvtár 11. Bp., 2008.

Fiáth Ferenc: *Életem és élményeim*. I–II. Bp., 1878.

Károlyi Árpád: *Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre*. I–II. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Iratok. Bp., 1932.

Sashegyi Oszkár: *Az Abszolutizmuskori Levéltár*. A Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak 4. Bp., 1965.

Spira György: *Egy ellenforradalmi suskus 1848 nyarán*. In: *Jottányit se a negyvennyolcból!* Bp., 1989. 153–168.

S. Lengyel Márta – Spira György: *Metternich távozása a kancellári székéből egy magyar udvaronc leírásában*. Századok 1996. 5. sz. 1241–1276.

Idősb Szőgvény-Marich László országbíró emlékiratai. I–III. Kiadják fiai. Bp., 1903. 1917–1918.

Wertheimer Ede: *Báró Ambrózy Lajos kiadatlan emlékirataiból*. Budapesti Szemle 1898. 95. k. 1–46.

Eduard Wertheimer: *Ungedruckte Tagebuchblätter des Hofkanzlers Baron Samuel Jósika*. Österreichische Rundschau XIX. k. 1909. 190–203.

Wirkner Lajos: *Élményeim. Néhány lap 1825-től 1852-ig terjedő nyilvános pályám naplójegyzeteiből*. Pozsony, 1879.